

TÓTH IVÁN:

Alexandros vs. Róma?

A Római Birodalom Arrhianos Anabasisában.

„Mi lett volna, ha...?” – teszik fel a kérdést a napjainkban virágkorát élő ún. alternatív történetírás művelői.¹ A kérdésre válaszokat is adó (*allo*)historiográfia² mára már – állítólag – a műfajt kontrafaktuálisnak, történelmietlennek, spekulatívnek bélyegző történészek ellenállását is megtörte, sőt a legifjabb (!) historikus nemzedék tagjaiban lelkes követőkre talált.³ Eme, a történettársadalmon belül heves vitákat gerjesztő irányzat ősképe – kis túlzással – egyidős a nyugati történetírás megszületésével. A „tényeknek ellenszegülő történelmi kérdések” felvetése markánsan először Liviusnál jelenik meg,⁴ a 9. könyv 17–19. caputjában olvasható híres exkursionsban, ahol a szerző arról értekezik, hogy mi lett volna, ha a világhódító makedón király, III. Alexandros szembe kerül Rómával.⁵ Hogy Livius kitérőjében nemcsak *l'art pour l'art* tárgyalta a kérdést, hanem egy olyan témát boncolgatott, amely vélhetően a rómaiakat régtől fogva élénken foglalkoztatta, arra Plutarchos egy rövid utalásából következtethetünk. Plutarchos tanúsága szerint, amikor a politikai életből visszavonult, hajlott korú Appius Claudius tudomást szerzett arról, hogy a szenátus kész az Itáliát dúló Pyrrhos, épeirosi király békejavaslatát elfogadni, gyaloghintóba ült és a szenátus üléstermébe vitette magát, ahol a következőképp bírálta polgártársait: „Eddig keserves szerencsétlenségnek tartottam a szememmel történt bajt rómaiak; de most fájjalom, hogy vakságom mellett nem vagyok süket is, és így hallanom kell szégyenletes tanácskozásokat és határozataitokat, amelyekkel Róma dicsőségét gyalázzátok. Mivé lesz az egész világ színe előtt büszkén hangoztatott dicsekvésetek, hogy ha a hatalmas Alexandros annak idején Itáliába jött volna és harcba szállt volna velünk, akkori ifjakkal és férfikorban lévő apáinkkal, bizony most nem tartanák győzhetetlenek, hiszen vagy megfutott, vagy pedig valahol itt esett volna el, és Rómát még dicsőbbé tette volna. Ti most ezeket a szavakat üres hengegessé fokozzátok le, ...” (Plut. *Pyrrh.* 19.1–3; Ford.: Máthé Elek)⁶

Appius Claudius beszédében ugyanazt a pseudo-történeti helyzetet látjuk viszont, melynek kimeneteléről Livius is (hasonló végeredményt jósolva, mint a vak szenátor által korholt rómaiak) hosszasan értekezett. Azontúl, hogy megnyugvással konstatálhatjuk, hogy már az ókori római

¹ A jelenségről lásd: Rosenfeld 2007. 147–160.

² Vö. Rosenfeld 2007. 147.

³ Rosenfeld 2007. 147.

⁴ Rosenfeld szerint már Thukydides is elmerengett azon, hogy mi lett volna, ha a perzsák legyőzik a görögöket: Rosenfeld 2007. 148. Hogy pontosan mely thukydidészi helyre gondol, nem tudom, a lapalji jegyzetben csak szakirodalmi hivatkozásokat találtam: Rosenfeld 2007. 148. 3. jegyzet. Ezekhez a művekhez sajnos nem fértem hozzá. Átböngészve a szóba jöhető helyeket számomra leginkább az 1.74.4 tűnik lehetséges hivatkozási alapnak. E rövid megjegyzést azonban aligha lehet a kontrafaktuális „merengés” egyik első felbukkanási helyének tekinteni.

⁵ Az exkursusról lásd bővebben: Treves 1953. 1–38; Luce 1965. különösen: 218–227.

⁶ Ahol a tanulmányban szereplő antik szövegrészlet fordítóját nem tüntettem föl, ott saját fordításomat közlöm.

társadalmat is foglalkoztatták kontrafaktuális kérdések, a két forrás ennél jóval fontosabb adalékokkal is szolgál a rómaiak gondolkodására vonatkozóan: rávilágít arra a versenyszellemre, amely a rómaiak Alexandroshoz, illetve a makedón király emlékéhez való viszonyát jellemezte. Ez a versenyszellem – ahogy arra Hengst rámutatott – nem csupán a köztársaságkorban és annak alkonyán tapintható ki, de még a császárkorban is, amikor Róma uralkodói előszeretettel állították maguk elé példaképpül a makedón királyt.⁷ De hogyan viszonyultak ehhez az *aemulatio*hoz azok a Birodalomban élő görögök, akik a pydnai csata után elveszítve függetlenségüket, a múltba révedve keresték tova tűnt dicsőségüket, s akik közül sokan Alexandrosban leltek rá nosztalgiazásuk tárgyára?⁸ Az bizonyos, hogy a vitában görögök is részt vettek, sőt nem kizárt, hogy éppen ők kezdeményezték azt: Livius rövid megjegyzése arra enged következtetni, hogy a pataviumi történetíró híres exkurzusát azoknak a görög szerzőknek címezte, akik azzal kérkedtek, hogy Róma bizonyára behódolt volna a makedón királynak.⁹ A Livius által csak *levissimi ex Graecis*-nek aposztrófált történetírókról, és műveikről nem sokat tudunk; néhány elszórt utaláson kívül nem maradt ránk semmi.¹⁰ Livius kitérője mindenestre arról tanúskodik, hogy a principatus korának hajnalán a vita még élénk volt. A polémia valószínűleg később lassan alábbhagyott, de hogy a kérdés nem tűnt el teljesen, azt a Kr. u. 2. században alkotó görög historikusok egy-egy elejtett megjegyzése is bizonyítja. Az alatt következő néhány oldalon azt vizsgáljuk, hogy az *aemulatio* miként jelent meg az egyik legjelentősebb Alexandros-történetíró, Lucius Flavius Arrhianos tollán.¹¹

A férfikorát a Kr. u. 2. században élő Arrhianos korának tipikus és egyik legtehetségesebb képviselője volt. A Kr. u. 1. század végén Nikodémiában római polgárként született Arrhianos soha nem tagadta meg görög származását, kultúráját, sőt alighanem éppen gyökereinek és görög műveltségének köszönhetően azt a fényes politikai karriert, melyet a Római Birodalom tisztviselőjeként Traianus és Hadrianus uralkodása idején futott be. Anélkül, hogy részletesen megrajzolnánk e pálya ívét – ezt sokan megtették már előttünk¹² – itt most megelégszünk a fontosabb állomások megemlékezésével, remélve, hogy a póre adatok önmagukban is tanúbizonyosságul szolgálnak e kivételes *cursus honorum*ról: Kr. u. 110 k. *militia equestris* Noricumban és Pannoniában; Kr. u. 122 k. C. Avidius Nigrinus tanácsadója; Kr. u. 120 k. a szenátus tagja; Kr. u. 125 k. Baetica provincia *proconsula*; Kr. u. 129/30 *consul suffectus*; Kr. u. 131–137 Kappadókia kormányzója; Kr. u. 138–144 k. Szíria kormányzója (?);¹³ Kr. u. 145/46 *archón eponymos* Athénban.

⁷ Hengst felhívja a figyelmet arra, hogy az Alexandros-*imitatio* gyakran egyfajta versengéssel is együtt járt: Hengst 2010.

⁸ Bowie szerint a második szofisztika korában a görög prózáírók elsősorban a politikai helyzet miatt fordultak el a jelentől, s foglalkoztak a régmúlt eseményeivel; e múltidézésben Alexandros központi szerepet kapott: Bowie 1970.

⁹ „Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent dicitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Romanus;” (9.18.6)

¹⁰ A *levissimi ex Graecis* kifejezés valószínűleg Timagenésre utalhat, de a többszámú alak nem zárja ki, hogy a megjegyzés más szerzőkre is vonatkozik: Bowersock 1965. 108–111.

¹¹ A témát röviden érintette Delfino Ambaglio az *Anabasis* olasz fordításához írt bevezetőjében: Ambaglio 1994. 15–18.

¹² Itt csak hármat emelek ki, melyek a legrészletesebb tájékoztatást nyújtják, és további bibliográfiai adatokkal is szolgálnak: Weehler 1977; Syme 1982; Bosworth 1993.

¹³ Harrer egy Lukianos-hely (*Peregr.* 14) nyomán azt feltételezte, hogy mielőtt Arrhianos visszavonult volna Athénba, Szíria kormányzójaként tevékenykedett: Harrer 1916. 338–339. Noha Harrer feltételezése, hogy a

A sommás lajstromból is kiderül: Arrhianos romanizált görög, aki anyanyelvén ír, alkot,¹⁴ egy olyan államszervezet tevékeny és megbecsült tagjaként, amely a legmagasabb polcokra teszi tehetséges (és ambiciózus) polgárait. Miként Stadter találóan megjegyzi: „*He (sc. Arrian) stands firmly astride two worlds, Greek and Roman, and must be seen as part of each.*”¹⁵

E kettős identitással fogott hozzá Arrhianos az utókortól a legtöbb méltatást kapott munkájához, az *Anabasis Alexandruhoz*. Hogy életének mely szakaszában vetette papiruszra a makedón király történetét, nem tudjuk. Egyes feltételezések szerint az *Anabasis*t már *consulsága* (Kr. u. 129/30) előtt lejegyezte, míg mások kései műnek tekintik írását, amely visszavonulása után Athénban született.¹⁶ Akár korai, akár kései munkának tartjuk az *Anabasis*t, egy biztos: írja ezer szállal kötődött Rómához, s ez a kötődés művében is tetten érhető. Arrhianos négy alkalommal tesz említést Rómáról, hol egy odavetett, rövid megjegyzésben, hol egy hosszabb *ekphrasis*ban.

Az első Rómára vonatkozó utalást a 3. könyvben olvashatjuk. Miután Arrhianos beszámol Alexandros a Siwa-oázisban tett látogatásáról (3.3.1.–4.5.), a makedón király a Nílus menti országban foganatosított közigazgatási intézkedéseiről szól. Leírja, hogy a király két egyiptomi előjárót (*nomarchés*) nevezett ki, akik között felosztotta Egyiptom területét;¹⁷ a katonai vezetést (természetesen) makedónokra bízta: a memphisi és pélusioni helyőrség élére *hetairo*sokat állított,¹⁸ a zsoldosok élére az aitóliai Lykidast,¹⁹ az Egyiptomban hagyott hadsereg vezetésével pedig Peukestast és Balakrost bízta meg, míg a flottát Théramenés fia, Polemón irányította.²⁰ Az egyiptomi kerületi előjárók, a *nomarchés*ek ugyanazon területi egységek élén maradtak, mint korábban, de feladatuk az Alexandrosnak járó adó behajtására korlátozódott.²¹ A közigazgatási áttekintést Arrhianos a következőképp zárja:

„Alexandros állítólag azért osztotta Egyiptom kormányzását több emberre, mert bámulatba ejtették a terület természeti viszonyai és kiváló védhetősége: úgy tűnt számára tehát, hogy nem tanácsos egy ember kezébe adni egész Egyiptom kormányzását. Úgy vélem, a rómaiak is Alexandrostól tanulták, hogy Egyiptomot ellenőrzés alá kell vonni, s hogy Egyiptomba nem a szenátori rendből, hanem a lovagrendből kell kormányzót küldeni.” (*An.* 3.5.7.)

Arrhianos megjegyzése különös: először is az Alexandros által felállított rendszert nem könnyű összhangba hozni a Kr. e. 30-ban létrehozott római provincia felépítésével,²² másodsor nem világos, hogy hogyan tanulhatták meg azt a rómaiak Alexandrostól, hogy a szenátori rend

Lukianos által említett filozófiát kedvelő kormányzó azonos a nikomédiai történetíróval, nem bizonyítható, mégis a legtöbben elfogadják a hipotézist, mivel számos példa van rá, hogy kappadókiai kormányzók hivataluk lejárta után Szíria kormányzói székét foglalhatták el: Weehler 1977. 380–381; Macleod 1987. 264.

¹⁴ Arrhianos műveiről a legkiválóbb összefoglalást Stadter monográfiája nyújtja: Stadter 1980.

¹⁵ Stadter 1980. 1.

¹⁶ Schwartz Arrhianos-szócikkében fogalmazta meg azt az elképzelést, mely szerint Arrhianos történeti műveit életének utolsó szakaszában alkotta, amikor a politikai életből visszavonulva Athénban telepedett le: Schwartz 1896. 1235–1237. Schwartz elmélete a kisebb módosítások ellenére lassan dogmává szilárdult, noha Friedrich Reuss már 1899-ben amellett érvelt, hogy az *Anabasis* már Arrhianos *consulsága* előtt elkészült: Reuss 1899. 446–465; különösen: 456. E szakadár és sokáig feledésbe merült hipotézist a hetvenes évek elején Bosworth élesztette újjá. Bosworth Reuss érvelését kiegészítve igyekezett bizonyítani, hogy Arrhianos kevéssel Kr. u. 115 után már lejegyezte Alexandros történetét: Bosworth 1972. 163–185.

¹⁷ *An.* 3.5.2.

¹⁸ *An.* 3.5.3.

¹⁹ *An.* 3.5.3.

²⁰ *An.* 3.5.5.

²¹ *An.* 3.5.4.

²² Brunt 1976. 237. 7. jegyzet. A római közigazgatásról Egyiptomban lásd: Montevicchi 1988.

helyett a lovagok rendjéből állítsanak ki kormányzót Egyiptom élére. Ha figyelembe vesszük, hogy Arrhianosnak gyakorló politikus lévén tisztában kellett lennie (legalább nagy vonalakban) a Birodalom közigazgatási felépítésével, akkor még inkább különösen hat kijelentése. Az exkurzusban nem igen van olyan elem, ami Alexandros és Róma Egyiptomát közös nevezőre hozná; a párhuzamról talán nem túlzás állítani: mondvacsinált. A kérdésre, hogy Arrhianos miért erőltette ezt a rövid kommentárt a kitérő végére, nehéz megnyugtató választ adni. Egyiptom kétségkívül mindkét birodalomban különleges helyet, megkülönböztetett figyelmet kapott. Talán részben ez vezette Arrhianost arra, hogy párhuzamot vonjon a két birodalom között. A legfőbb ösztönző erő azonban alighanem az volt, hogy az összevetés alkalmat adott Arrhianos számára egy fontos – mint látni fogjuk a műben máshol is felbukkanó – tétel megfogalmazására, hogy tudniillik καὶ Ῥωμαίοι [...] παρ’ Ἀλεξάνδρου μαθόντες,²³ vagyis hogy a rómaiak Alexandrostól tanultak. E megjegyzés azonban nem valami versengést akar továbbcsízítani vagy arra reflektálni, hiszen az összevetés nem a különbségekre, hanem a közös vonásokra veti a súlyt. A rómaiak nem mint versenytársak, hanem sokkal inkább mint „tanítványok”, Alexandros hatalmának (méltó) örökösei tűnnek föl az elbeszélés sodrában.

A második, rómaiakat érintő szövegrészlet hasonló üzenetet hordoz. A nikomédiai történetíró egy hosszabb kitérőt szán az Indus folyón való átkelésnek. A Thukydidést idéző stílusutánezatot²⁴ a hadaspési hadművelet elbeszélése elé fűzi, a következőképp:

„(1) Sem Aristobulos, sem Ptolemaios, akik elbeszélését a leginkább követem, nem szólnak arról, hogy Alexandros hogyan vert hidat az Induson. Én magam sem tudom pontosan, hogy vajon hajókból készítettek-e hidat a gázlón, úgy mint a Helléspontosnál Xerxés, a Bosporosnál és az Istrosnál pedig Dareios, vagy egy állandó hidat vertek a folyón. Úgy vélem azonban, inkább hajókból építettek hidat: ugyanis egyfelől a víz mélysége nem tette volna lehetővé, hogy hidat építsenek, másfelől ennyi idő alatt nem lehetett volna ilyen rendkívüli munkát elvégezni. (2) Nem tudom megítélni, hogy ha a gázlót hajókkal hidalták át, akkor vajon elég volt-e a hajókat nádból készült kötelekkel összekötni és így hidat képezve sorjában lehorgonyozni, ahogy azt Hérodotos beszéli el a helléspontosi hídverés kapcsán, vagy úgy készítettek hidat, ahogy ezt a rómaiak tették az Istroson, a kelta Rajnán, vagy az Eufráteszen és a Tigrisen, valahányszor a szükség úgy hozta. (3) Én úgy tudom, hogy leggyorsabban a rómaiak vernek hidat hajókból, és ezt itt részletesen elő is adom, mert érdemes az elbeszélésre.” (An. 5.7.1–3)

Miután ígéretéhez híven részletes leírást ad a rómaiak által alkalmazott pontonhídról, illetve annak elkészítéséről (vö. An. 5.7.3–5), Arrhianos visszatér az exkurzus kiinduló gondolatához:

„A rómaiak már régtől fogva alkalmazzák ezt az eljárást. Hogy Alexandros hogyan vert hidat az Indus folyón, nem tudom megmondani, mivel azok sem számolnak be róla, akik együtt harcoltak vele. Úgy vélem azonban, hogy a rómaiakéhoz nagyon hasonló módon vert hidat, de ha valami más eljárást alkalmazott, hát legyen úgy.” (An. 5.8.1.)

Arrhianos forrásai hallgatása miatt egy, a történetírók által igen kedvelt eszközhöz, az analógiához nyúl. Két mintát hoz. Az elsőt, a hérodotosit félmondatban intézi el,²⁵ a másodikat, a rómaid viszont exkurzussá kerekíti. Ambaglio úgy véli, hogy e néhány sor az olvasót elkerülhetetlenül Alexandros és Róma összevetésére ösztönzi, az utolsó mondat pedig: „rimette in

²³ A mondat elejére vetett adverbialis értelmű καὶ nyomatékot ad a *participiumos* szerkezettel megfogalmazott gondolatnak.

²⁴ Vö. Thuc. 4.100.1–4; Thuc. 2. 75–76; lásd még: Bosworth 1995. 254.

²⁵ A hérodotosi párhuzamról lásd: Bosworth 1995. 254–255.

discussione l'originalita del sistema applicato dai Romani”.²⁶ Ha el is fogadjuk azt a feltételezést, hogy az *ekphrasis* egyfajta egybevételre adott alkalmat, az olasz kutató második megállapításával már aligha érthetünk egyet. A szövegben semmi nem utal arra, hogy Arrhianosnak az lett volna a szándéka e rövid megjegyzéssel, hogy vita tárgyává tegye a római eljárás eredetiségét, s így – akárcsak közvetve – Alexandros felsőbbbségét jelezze Rómával szemben. Ha Arrhianos az analógiának valami önmagán túlmutató értelmet kívánt adni, akkor azt nem azért tette, hogy mintegy kikacsintva a görög olvasóra Alexandros elsőbbségét bizonygassa, hanem sokkal inkább azért, hogy megmutassa: Alexandros és Róma egyenrangú felek. A kitérő elején a római hídépítésre vonatkozó felsőfokú melléknév a ταχυτάτη és a λόγου ἀξία kifejezés jelzi, hogy Arrhianos elismeréssel adózott a római haditechnika előtt. A pontonhíd elkészítésének részletes leírása pedig azt bizonyítja az olvasó számára, hogy a római hadigépezet nemcsak gyors, de igen hatékony is volt. A római példa tehát nem véletlenül vetődött fel Arrhianosban: kézenfekvő, hogy a makedón hadsereg, amely korának leghatékonyabb armádiája volt, a szerző korának legfélelmetesebb hadinépével, a római hadsereggel mutat rokonságot.²⁷ Arrhianos tehát az összevetés során nem rangsorolni, hanem – hasonlóan az egyiptomi kitérőhöz – inkább egymáshoz közelíteni igyekezett a „versengő feleket”.

Az *aemulatio* jegyei az *Anabasis*ban egyedül a 7. könyv bevezetésében fedezhetők fel, ahol, igaz, csak implicit módon, de előkerül a „mi lett volna, ha” kérdés. Az *Anabasis* utolsó könyvét Arrhianos Alexandros hódító terveinek felsorolásával nyitja:

„(1) Amikor Alexandros megérkezett Pasargadaiba és Persepolisba, elfogta a vágy, hogy az Eufráteszen és a Tigrisen lehajózzon a perzsa tengerhez, és éppen úgy meglássa a két folyó tengerbe ömlésének helyét, mint az Indus torkolatát és a körülötte elterülő tengert. (2) Egyesek azt is feljegyezték, hogy Alexandros tervbe vette hajóval megkerülni Arábia nagy részét, az aithiopsok földjét, Libyát és az Atlasz hegységen túl Gadeiráig lakó nomádokat egészen a Földközi-tengerig; így aztán, Libyát és Karthágót leigázva, már jogosan nevezték volna egész Asia királyának, (3) mert a perzsák és médek királyai, minthogy Asiának még elenyészően kis részén sem uralkodtak, jogtalanul címeztették magukat »nagy király«-nak. Mint némelyek állítják, ezután az volt a terve, hogy hajóival a Fekete-tengerre vonul, a szkítákhoz és a Maiótis-tóhoz; mások szerint Szicília és az iapygiai szirtfokhoz szándékozott hajózni, mert kissé már nyugtalanította a rómaiak messzire elterjedt híre.” (*An.* 7.1.1–3; Ford.: Szepessy Tibor)

Mint látjuk a hosszú lista végén Róma is felbukkan mint hódításra váró terület. Jóllehet Arrhianos nem nevezi meg forrásait,²⁸ e zárómondatot minden bizonnyal egy olyan késői hagyományból merítette, amelyben már megjelent az Alexandros és Róma közti (kontrafaktuális) rivalizálás gondolata. A vélhetően szándékoltan a lista végére hagyott mondat azt sugallja, hogy Alexandros irigykedve tekintett Róma növekvő hatalmára. A kérdést, hogy mi lett volna, ha Alexandrost nem akadályozza meg terve megvalósításában korai halála, Arrhianos nem bolygatja – legalábbis látszólag. Ha ugyanis tovább olvassuk a kitérőt, illetve Arrhianos az *ekphrasis*hoz csatolt személyes megjegyzését, akkor burkolt véleményére mégis rálelhetünk:

„Én nem tudom pontosan megállapítani, melyek voltak Alexandros terve, és nem is szándékozom ezekre nézve találgatásokba bocsátkozni; annyit azonban, azt hiszem, magam is

²⁶ Ambaglio 1994. 16.

²⁷ Kétségtől ez hivatott hangsúlyozni az ἑγυυτάτω felsőfokú melléknév is.

²⁸ A legtöbb kutató szerint Arrhianos a vulgata-hagyományból szerezte adatait: Kornemann 1935. 158; Badian 1968. 193; Brunt 1983. 501–502; Hammond 1993. 280–282. Bosworth azonban nem zárja ki, hogy bizonyos elemek Aristobulostól vagy Ptolemaiosztól származnak: Bosworth 1988. 190–197.

megerősíthetők, hogy Alexandros nem valami kis és jelentéktelen terveket kovácsolt, és nem maradt volna meg nyugodtan semmiféle már megszerzett birtokánál, még ha Asia mellé Európát és Európa mellé a britek szigeteit is megszerzi, hanem ezeken túl a még ismeretlen országokat kutatta volna, ha mással nem, önmagával szállva versenyre.” (An. 7.1.4; Ford.: Szepessy Tibor)

Mint az a fenti néhány sorból kiderül Arrhianosnak nem voltak kétségei afelől, hogy Alexandros bárhová eljuthatott volna hódításai során, akár – túl Itálián – egészen a brit szigetekig is. Alexandros tervei Arrhianos szemében teljesen reálisnak tűntek,²⁹ s noha a nikomédiai történetíró *expressis verbis* nem mondja ki, a kommentárból kiderül: Alexandrosnak nem volt, nem lehetett ellenfele, csak önmaga. Nem valószínű, hogy Arrhianos e személyes megjegyzést azzal a céllal jegyezte le, hogy így válaszoljon a római szerzők papirusztekercsein és (ha hihetünk Plutarchosnak) a római szenátorok beszélgetései során fel-felbukkanó spekulációkra, hiszen látványosan kerülni igyekszik a nyílt állásfoglalást a témában. Mindazonáltal a kommentár arról árulkodik, hogy ha Arrhianosnak szegezték volna a „liviusi kérdést”, a mérleg nyelve nála alighanem a makedón király felé billent volna.

Eleddig Alexandros és a rómaiak csak elméleti síkon, Arrhianos jóvoltából „találkoztak” az *Anabasis* lapjain. Egy alkalommal azonban a „valóságban” is megtörtént e találkozás, legalábbis, ahogy ezt némelyek állítják:

„(5) Azok közül, akik Alexandros történetét megírták, Aristos és Asklépiadés azt mondják, hogy a rómaiak is küldtek követséget. Mikor Alexandros találkozott a küldöttekkel, és látta a megfontoltságukat, buzgalmukat és nemességüket, tudakozódott állami berendezkedésükről is, majd bizonyos jóslatokba bocsátkozott a rómaiakról és jövőendő hatalmukról. (6) Ezt nem úgy jegyzem fel, mintha akár tiszta igazság, akár teljesen hitelt nem érdemlő dolog volna; annyi azonban bizonyos, hogy sem a rómaiak közül nem tett senki semmiféle említést erről az Alexandroshoz menesztett követségről, sem Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, akikkel Alexandros történetírói közül leginkább egyetértek. De ezenkívül nem is állott összhangban az akkor teljesen szabad római államszervezettel, hogy más nép királyához, különösképpen, ha ilyen messze lakik hazájuktól, követséget küldjenek, hiszen erre sem félelem nem kényszerítette őket, sem a haszon reménye, viszont a zsarnokság neve és képviselői iránt nagyobb gyűlöletet éreztek bárkinél.” (An. 7.15.5–6; Ford.: Szepessy Tibor)

Aristos és Asklépiadés tudósításával szemben Arrhianos szkeptikus. Hosszasan sorolja érveit, hogy miért nem tartja valószínűnek a római követjárást. Az argumentáció, Ambaglio szerint, részben Arrhianos a rómaiak iránt érzett elismerését tükrözi, részben pedig a szerző igyekezetét, hogy elkerüljön minden olyan helyzetet, amely Alexandrost és Rómát szembeállíthatja.³⁰ Az olasz kutató megállapítása alighanem helytálló, s talán nemcsak az argumentációra, hanem az érvelés kiindulópontjául szolgáló történetre is érvényes. Jóllehet Arrhianos fenntartásokkal kezelte Asklépiadés és Aristos tudósítását, a római követség látogatásáról szóló történetet nem ítélte teljesen hiteltelennak (οὔτε ἄπιστον πάντη), s úgy tűnik, kételyei ellenére is fontosnak tartotta, hogy e hagyományról szót ejtsen.³¹ Hogy a történet bekerült az elbeszélésbe, valószínűleg részben annak köszönhető, hogy Asklépiadés és Aristos leírásai elismeréssel szólnak Rómáról, arról a birodalomról, melynek Arrhianos – ne felejtjük el – nemcsak aktív tagja, de a haszonélvezője is volt. A küldöttek jellemzése a rómaiakra nézve hízelgő, csakúgy mint a király jóslata, mely

²⁹ Vö. Ambaglio 1994. 17.

³⁰ Ambaglio 1994. 17–18.

³¹ A követség történetiségéről lásd: Bosworth 1988. 83–93.

Róma hatalmát, s tulajdonképpen Arrhianos (és olvasóközönsége) jelenét vetíti előre. Arrhianos miként az Indus folyón való átkelés alkalmával, úgy itt is, igaz közvetve, de elismeréssel szól Rómáról, s miként az egyiptomi kitérőnél, úgy itt is Rómát mint Alexandros birodalmának örökösét jeleníti meg. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy Alexandros jövendölése a *translatio imperii* gondolatát (is) felidézhetette Arrhianos (és olvasói) számára. Hogy e gondolatot a nikomédiai történetíró jól ismerte, arra bizonyíték, hogy az *Anabasis*ban máshol maga is használja e történetírói kliséjét. Az issosi csataleírás előtt Arrhianos a következőképp magyarázza, hogy miért hagyta el Dareios a számára kedvező csatateret és vonult az Issos melletti katlanba, amely végül a veszét okozta: „Talán valamely istenség is arra a helyre vezette, ahol lovasságának nem sok hasznát vehette, ahogy katonái, dárdásai és íjászai nagy számának sem, s ahol seregének pompája sem mutatkozhatott meg, Alexandros katonáival viszont könnyű győzelmet arathatott. Hiszen szükségszerű volt, hogy a makedónok megfosszák a perzsákat az Asia feletti hatalomtól, ahogy a perzsák is megfosztották a médeket, a médek pedig az asszírokat.” (*An.* 2.6.6–7) A *translatio imperii* végpontja itt, az elbeszélés időkereteihez igazodva, Alexandros. De Polybios és Dionysios Halikarnasseus műveiből tudjuk, hogy a görög történetírók szerint a makedón hegemonia végül a rómaiakra szállt.³² Aristos és/vagy Asklépiadás alighanem erre a hagyományra játszott rá Alexandros jövendölését felemlégetve, s nincs okunk kételkedni abban, hogy Arrhianos maga is jól ismerte ezt a „forgatókönyvet”.

Pydna után a görögök nehezen fogadták el függetlenségük elvesztését: Kr. e. 86-ban Sullának kellett megtörnie a pártütő Athéniak ellenállását, de a görög *polis*ban még Augustus uralkodásának utolsó éveiben is lázadás ütötte föl a fejét a római uralom ellen.³³ Jóllehet a görögök beilleszkedése az Imperium Romanumba nem ment zökkenőmentesen, a görög szerzők műveiben nem igen lehet nyomon követni a politikai harcokat. Sőt, ahogy azt Polybios, Poseidónios, Diodóros, Dionysios Halikarnasseus vagy Strabón munkái bizonyítják, a hellén tollforgatók hamar alkalmazkodtak az új helyzethez.³⁴ Mindazonáltal az Alexandrost Rómával összevető diskurzus – melynek egyik legszembetűnőbb manifesztációja Liviusnál található – nem szűnt meg teljesen, hanem bűvópataként tovább csörgedezett.³⁵ A Kr. u. 2. századra viszont, ahogy erről az *Anabasis*ban olvasható szorványutalások tanúskodnak, az *aemulatio* egyre inkább elapadni látszott, hovatovább egyenrangú felek összehasonlításává szelídült. Arrhianos művében a rómaiak már sokkal inkább Alexandros birodalmának örökösiként jelennek meg mintsem versenytársaiként. Hogy Arrhianos számára a „mi lett volna, ha” kérdés és az ehhez kapcsolódó vita már szinte teljesen okafogyottá vált, érthető: a görög világ a Kr. u. 2. század első felében másodvirágzását élte: Traianus uralkodása alatt ugrásszerűen megnőtt a keleti provinciákból származó szenátorok száma,³⁶ míg Hadrianus folytatva elődje politikáját nemcsak egyre több görög származású előkelőt vont be a birodalmi adminisztrációba, hanem Athént ismét az *oikumené* egyik legfontosabb kulturális központjává emelte.³⁷

³² Vö. Plb. 1.2.2–7, ill. D. H. 1.2. 2–4. Lásd még: Alonzo-Nuñez 1983.

³³ Természetesen nem csupán Athén érezte terhesnek a római fennhatóságot. A görög ellenállásról lásd: Bowersock 1965. 99–111.

³⁴ Bowersock 1965. 122–139.

³⁵ Ambaglio 1994. 14, 18.

³⁶ Lásd erről: Hammond 1957.

³⁷ Lásd erről: Benjamin 1963.

IRODALOM

- ALONZO-NUÑEZ, J. M.: Die Abfolge der Weltreiche bei Polybios und Dionysios von Halikarnassos. *Historia* 32 (1983) 411–426.
- AMBAGLIO, D.: *Arriano: Anabasi di Alessandro I*. Milano, 1994.
- BADIAN, E.: A King's Notebooks. *HSPH* 72 (1968) 183–204.
- BENJAMIN, A. S.: The Altars of Hadrian in Athens and the Hadrian's Panhellenic Program. *Hesperia* 32 (1963) 57–86.
- BOSWORTH, A. B.: Arrian's Literary Development. *CQ* 22 (1972) 163–185.
- BOSWORTH, A. B.: *From Arrian to Alexander*. Oxford, 1988.
- BOSWORTH, A. B.: Arrian and Rome: The Minor Works. *ANRW* 34.1 (1993) 226–233.
- BOSWORTH, A. B.: *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander II*. Oxford, 1995.
- BOWERSOCK, G. W.: *Augustus and the Greek World*. Oxford, 1965.
- BOWIE, E. L.: Greeks and their Past in the Second Sophistic. *P&P* 46 (1970) 3–41.
- BRUNT, P. A.: Arrian: *Anabasis of Alexander I*. London, 1976.
- BRUNT, P. A.: Arrian: *Anabasis of Alexander II*. London, 1983.
- HAMMOND, M.: The Composition of the Senate, A.D. 68–235. *JRS* 47 (1957) 74–81.
- HAMMOND, N. L. G.: *Three Historians of Alexander the Great*. Cambridge, 1983.
- HARRER, G. A.: Was Arrian Governor of Syria? *CPh* 11 (1916) 338–339.
- HENGST, D.: Alexander and Rome. In Burgersdijk, D. W. P. – van Waarden, J. A. (eds.): *Emperors and Historiography*. Leiden–Boston, 2010. 68–83.
- KORNEMANN, E.: *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion*. Leipzig–Berlin, 1935.
- LUCE, T. J.: The Dating of Livy's First Decade. *TAPhA* 96 (1965) 209–240.
- MACLEOD, M. D.: Lucian's Relationship to Arrian. *Philologus* 131 (1987) 257–264.
- MONTEVECCHI, O.: L' amministrazione dell' Egitto sotto i Giulio-Claudi. *ANRW* 2.10.1 (1988) 412–471.
- REUSS, F.: Arrian und Appian. *RhM* 45 (1899) 46–465.
- ROSENFELD, G.: Miért kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” *Aetas* 22/1 (2007) 147–160.
- SCHWARTZ, E.: Arrianus. *RE* II (1896) 1235–1237.
- STADTER, P. A.: *Arrian of Nicomedia*. Chapel Hill, 1980.
- SYME, R.: The Career of Arrian. *HSPH* 88 (1982) 181–211.
- TREVES, P.: *Il mito di Alessandro e la Roma d' Augusto*. Milano–Napoli, 1953.
- WEEHLER, E. L.: *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*. (Diss.) Duke University, Durham N. C., 1977.

IVÁN TÓTH

Alexander vs. Rome? The Roman Empire in Arrian's Anabasis

What would have happened, had Alexander and his Macedonians turned against Rome? This bogus question and the answer for it appeared on the papyrus scrolls of Livy's historical work. Livy's well-known excursus reflects the contending attitude of the Romans towards Alexander. But how were the Greeks thinking about this question, who after the defeat of Pydna tried to evoke their glorious past through Alexander and his memory? This article tries to display how this *aemulatio* was discussed by the most celebrated Alexander-historian, Arrian of Nicomedia.